

Prof. Dr. Celal Türer ile Söyleşi: Pragmatizm, William James'te Bilinç ve Benlik, Türkiye'de Felsefe †

[Interview with Prof. Celal Türer: Pragmatism, Consciousness and Self in William James, Philosophy in Turkey]

Interviewers:

Murat ARICI *

Selçuk University

Bilge Ceren DEMİR **

Selçuk University

Received: 28.06.2021 / Accepted: 29.06.2021

Interview in Philosophy

Abstract: As a philosopher, Prof. Celal Türer stands out with his hard work and productivity throughout his academic life of nearly 30 years. His works, both in the recognition of pragmatism in Turkey and in connecting this field with Islamic thought and moral philosophy, maintain their unique place in contemporary Turkish thought. Prof. Celal Türer is a popular figure among philosophers in Turkey, not only for his academic works, but also for his sympathetic and friendly personality. After he kindly accepted our request for an interview, we met with him in his office at Ankara University, Faculty of Theology. When he welcomed us, we immediately felt his sincerity and warmth, and then we had a nice chat on the interview questions that he previously answered in writing.

Keywords: Celal Türer, pragmatism, William James, consciousness, self, philosophy in Turkey.

† **Date:** 27.06.2021. **Place:** Beşevler-Ankara, TURKEY. **Interview Type:** Face to Face Interview + Written Questions and Answers

* **Interviewer Info:** Assoc. Prof. – Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Selçuklu-Konya, TURKEY.

E-mail: pd.muratarici@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8697-8186>

** **Interviewer Info:** Graduate Student – Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Selçuklu-Konya, TURKEY.

E-mail: pd.bilgecerendemir@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-5911-1539>

To Cite This Paper: Arıcı, M. ve Demir B. C. (2021). "Prof. Dr. Celal Türer ile Söyleşi: Pragmatizm, William James'te Bilinç ve Benlik, Türkiye'de Felsefe." *MetaZihin*, 4(1): 53-72.

Öz: Prof. Dr. Celal Türer, yaklaşık 30 yıllık akademik hayatı boyunca, çalışkanlığı ve üretkenliği ile öne çıkmış felsefecilerimizden biridir. Gerek pragmatizmin Türkiye’de tanınmasında gerekse bu alanın İslam düşüncesi ve ahlak felsefesi ile ilintilendirilmesinde ortaya koyduğu çalışmalar, çağdaş Türk düşüncesinde kendine has yerini korumaktadır. Prof. Dr. Celal Türer, sadece akademik çalışmalarıyla değil, aynı zamanda sempatik ve dost canlısı kişiliğiyle de felsefecilerimiz arasında sevilen bir figürdür. Söyleşi talebimizi kabul eden hocamızla Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi’ndeki odasında buluştuk. Oldukça samimi ve içten tavırlarla bizi karşılayan hocamızla yazılı olarak cevapladığı söyleşi soruları üzerine sohbet ettik.

Anahtar Kelimeler: Celal Türer, pragmatizm, William James, bilinç, benlik, Türkiye’de felsefe.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, her şeyden önce bu söyleşi talebimizi kabul ettiğiniz çok teşekkür ediyoruz.*

Celal Türer: Estağfirullah, faydalı olabileceğim ne mutlu bana.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, sizi kısaca tanıyabilir miyiz?*

Celal Türer: 1963’te İstanbul’da doğmuşum. İlk, Orta ve Endüstri Meslek Lisesi (Elektrik Bölümü) tahsilini İstanbul’da tamamladım. 1982 yılında girdiğim Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden 1987’de mezun oldum. 1987–1993 yılları arasında Elâzığ ve Sivas’ta öğretmenlik yaptım. 1992 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Muhammed İkbâl’in Din Felsefesi” adlı YL çalışmasını bitirdim. 1993 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Felsefe Tarihi Anabilim Dalı

Araştırma Görevlisi oldum. 1994-1995 yılları arasında doktora derslerimi Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü'nden Prof. Dr. M. Türker Küyel, Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu, Prof. Dr. Kenan Gürsoy ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Necati Öner'den dersler aldım. 1997'de Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "William James'in Ahlak Anlayışı" adlı çalışmayla Doktor unvanını aldım. 1998'de Felsefe Tarihi Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandım. Ağustos 2001-Temmuz 2002 tarihleri arasında Oklahoma State Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde "Pragmatizm" ile ilgili araştırmalarda bulundum. 2004 yılında Doçent oldum. 2007 yılında California Üniversitesi'nde "Dini Çoğulculuk" ve Southern Illinois Üniversitesi'nde "John Dewey" ile ilgili araştırmalarda bulundum. 2010 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalına Profesör olarak atandım. 2013 yılında 3 ay Kanada'da McGill Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde alanımla ilgili araştırmalar yaptım. Bu akademik süreç içinde 2006-2009 yılları arasında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde; 2012 yılında 9 ay süreyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekan yardımcılığı, 2017-2018 yılları arasında Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 18 ay süreyle kurucu dekanı olarak görev yaptım. Hocalık ve idari görevlerim devam ederken 2010-2019 yılları arasında Türk Felsefe Derneği'nin Sekreterliğini ve *Felsefe Dünyası* adlı dergimizin editörlüğünü yürüttüm.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, gençlik yıllarınızda nasıl ve neden felsefeci olmaya karar verdiniz? Sizi felsefe alanında çalışmaya iten etkenler ve motivasyonlarınız hakkında ne söylemek istersiniz?*

Celal Türer: Beni tanıyanların ifadeleri İlkokul, Ortaokul ve Lise dönemlerimde uslu ve çalışkan olduğuma dairdir. Sanırım 1970 ve 80'li yıllarda çoğu arkadaşımda araştırma ve okuma merakı ya da hayatta belli yerlere gelme azmi vardı. Sözelimi ben günlük gazeteyi defalarca okuduğumu, eve hangi kitap giriyorsa kısa sürede bitirdiğimi ve Hayat Ansiklopedi vb. devasa eserleri satır satır okuduğumu hatırlıyorum. Elbette söz konusu dönemde dışarda oyun ya da gezme haricinde zihnimizi çeldirecek (televizyon vb.) pek az şey vardı. Yetiştığım ailenin kozmopolit oluşu; etrafımda tanıdıklarımın farklı sınıf ve gruplardan oluşu, bunlara ilaveten dede-baba ve ben de dahil esnaf olarak yetişmem sosyal çevremi ve eğilimlerimi etkiledi sanırım.

Ama asıl etkinin İlahiyat Fakültesinde iken derslerde bile okuduğum "çoğunun ideoloji yüklü/çeviri" eserler olduğunu söyleyebilirim. Hem mizacım hem de okuma eğilimim temel İslami bilimlerden çok felsefe ve sosyoloji alanına oldukça yatkındı. Olgular ve olaylar arkasındaki nedenler daima ilgimi çekmişti. Buna ilaveten İlahiyat Fakültesi yıllarında İngilizce kurslarına gidip iyi bir seviyede dil eğitimi almam da genel ve özel

uluslararası literatürü takip etmemi kolaylaştırmıştı. Elbette 35-40 sene evvel ülkemizdeki kütüphanelerin durumu ile yabancı eserlere ulaşmanın zorluğunu hesaba katmanızı hatırlatırım. İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra kitaplarla sevdam ve entelektüel arayışlarım devam etti. 1990 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mantık ve Sistemik Felsefe A.B. Dalında Yüksek Lisans sınavını kazanarak felsefe yoluna akademik olarak başlamış oldum.

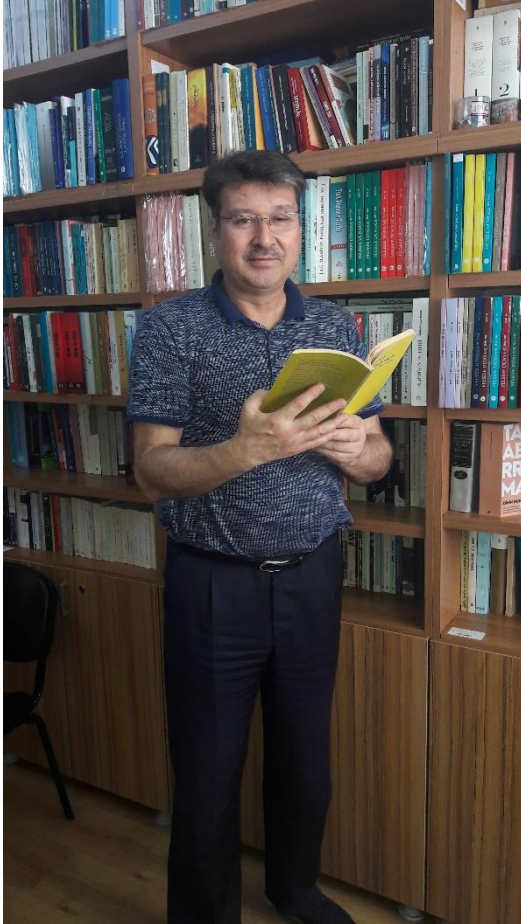
Murat Arıcı: *Sayın Hocam, çalışmalarınıza baktığımızda aslında geniş bir yelpazede akademik ürünler vermiş olduğunuzu gözlemliyoruz. Fakat üç pragmatist düşünürle ilgili çalışmalarınız; Charles S. Pierce, William James ve John Dewey ile ilgili makale ve kitaplarınız daha çok öne çıkıyor. Sizi pragmatist düşünce ile ilgili çalışmalara yönlendiren şey ne idi?*

Celal Türer: Hocam Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi ile hocası Prof. Dr. Necati Öner arasında çok derin bir öğrenci-hoca ilişkisi vardı. Hocam YL ve doktora yapan öğrencilerini zaman zaman Ankara ve İstanbul'daki kütüphanelerde 15'er gün araştırma yapmaya, oradaki hocalarla tanışmaya, Türk Felsefe Derneği'ne üye olmaya ve etkinliklerine katılmayı teşvik ederdi. Öğrencilerinin doktora tez konusu seçiminde Necati Öner hocamızla devamlı irtibat halinde olurlardı. Türk Felsefe Derneğinin 1995 yılında Bursa Uludağ'da düzenlediği Felsefe Kongresinde hocam rahmetli Necati Öner ve Ahmet İnam hocamızla hangi konuyu çalışmam konusunda sohbet ederken İnam hocamız 'William James'in Ahlak Anlayışını' çalışmam konusunda bir tavsiyede bulundu. Tabi öncelikle kaynak dile hakimiyetim ve ülkemizde Hacettepe Üniversitesinde yapılmış bir YL çalışması haricinde pragmatizm ve William James ile ilgili çalışmaların bulunmayışı, beni pragmatizmi çalışmaya sevk etti. 2001 yılında pragmatizmle ilgili 10 binin üzerinde makale ve 3000 bine yakın kitabın bulunduğu Oklahoma/Stillwater'daki *Pragmatizm Arşivinde* bir yıl araştırma yapmam James sonrası Peirce'ün de çalışılması gerektiği fikrine götürdü. Zaten ülkemizdeki doçentlik şartları arasında doktora farklı bir konu çalışılması gerekliliği bu duruma bir tür zemin sağladı. 2007 yılında Southern Illinois Üniversitesi Carbondale'deki John Dewey Araştırmaları Merkezinde John Dewey'i çeşitli yönleriyle çalışma fırsatı buldum. 2009 yılında *Pragmatik Estetik* adlı eserle John Dewey'in Sanat anlayışını Türk okurlarına tanıtmaya fırsatı yakaladım. Böylelikle klasik üç pragmatisti ülkemize tanıtmaya fırsatı buldum. Ama pragmatizm çalışmaları ekseninde 'İslam düşüncesi' ve 'Ahlak' konusu da araştırma ufkumdan hiç ayrılmadı.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, yakın zamanda William James'in bilinç ve benliğin doğasına dair birtakım yazılarının çevirilerinden oluşan "Bilinç Akışı" başlıklı derleme bir kitabınız yayımlandı.¹ Türkiye'de zihin felsefesi alanı henüz oldukça genç bir alan ve bu alanda yapılan*

¹ Bkz. James, 2021.

çalışmalar henüz oldukça yeni. Zihin felsefesi ayrıca son dönemde oldukça revaçta olan yapay zekâ çalışmalarıyla da yakından irtibatlı. Zihin felsefesinin Türkiye'de gelişimi ve geleceği hakkında neler söylemek istersiniz?

Celal Türer: Zihin kavramı bilindiği gibi G. Ryle'ın bir çalışmasıyla 1940'lı yıllarda Batı Felsefesinde yeni bir alan olarak gelişse de ülkemizde yankı ve değer bulması maalesef 40 sene sonra olmuştur. Çeviri eserlerin yanında hala bir elin parmakları sayısınca telif eser yayımlanmamıştır. Ancak bu hususta makaleler ve araştırmalar hızla yayılmaktadır. Zihin felsefesinin epistemoloji, metafizik ve dil felsefesinin birleştiği bir merkezde "bilinç", 'benlik' ve 'gerçeklik' sorunlarıyla uğraştığını hatırlarsak özellikle William James'in çalışmalarının 1890'lı yıllardan sonra bu doğrultuda geliştiğini söyleyebilirim. Pragmatizmi yirmi beş yıldır araştıran biri olarak James'in temel metinleri olarak derlediğim ilk eser onun deneyim ve zihin anlayışını yansıtan *Bilinç Akışı*, bilgi ve eylem anlatışını yansıtan *Rasyonalite Duygusu*

ve ahlak ile din anlayışını yansıtan *Hayat Yaşamaya Değer mi* adlı eserlerdir.

James'in önem verdiği konuların başında insanın kavrama ve hareket etme yetileri bulunmaktadır. Ancak bir konu daha vardır ki James neredeyse tüm odağını bu meseleye yoğunlaştırır: Duygu durumları. Duygu terimi genellikle zihinsel yaşamın bilişsel ve iradeden farklı olarak duyuşsal bölünmesini belirtmek için kullanılır. Onun düşüncesinde duygular, zihnin algısal ya da iradi yönünden ziyade estetik yönüne vurgu yapar. Duyguyu beynin işlevleri üzerinden ele alan James bu çerçevede duygunun kaynağı ile ilgili iki görüşten bahseder. Bunlardan ilkinde göre duygu, beyinde özel merkezlerde meydana gelir ve ortaya çıkmasında diğer fizyolojik etkenler rol oynamaz. İkinci görüşe göre ise duygu, beynin motor ve duyusal merkezlerinde meydana gelen süreçlere karşılık gelir. Bu noktada duygusal süreçleri vücudun fiziksel etkenlerinden bağımsız görmeyen James, onların sıradan duyusal beyin süreçlerine

benzemekle kalmayıp hakikatte bu süreçlerin değişik biçimlerde birleştirilmesinden oluştuğunu ifade eder.

James, naturalistik bir yaklaşımla ele aldığı, ortaya çıktıklarında bedensel ya da fizyolojik etkileri görülen ve kişinin bedeninde değişikliklere neden olan duyguları temelde standart duygular olarak nitelendirir. Ele alınan bu duygu durumlarında bedensel süreçlerden bir kısmı normal istikrarını koruyamaz ve çeşitli tepkiler verir. James'in de vurguladığı gibi bu değişiklikler çoğu durumda duygu durumlarının bir "tezahürü", onların "ifadesi" ya da "doğal dili" olarak ortaya çıkar. Bununla beraber James'in burada cevaplamaya çalıştığı en temel soru, birer zihin durumu olan duygular ile o duyguların beraberinde ortaya çıkan bedensel değişiklikler arasındaki nedensel ilişki üzerinedir. Genel görüşe göre bazı gerçeklerin zihinsel idrakinin duygu diye adlandırılan zihinsel eğilimleri uyandırdığı ve ortaya çıkan bu duygu durumlarının bedensel ifadelerine sebebiyet vermesi şeklindedir. James ise bunun tersine *bedensel değişikliklerin doğrudan heyecan verici gerçekliklerin "idrakini" takip ettiği ve aynı değişiklikler görüldükçe onlarla ilgili duygu durumlarının ortaya çıktığını* ileri sürer. Nitekim o, *"Sağduyu der ki, servetimizi kaybederiz, üzülürüz ve ağlarız; bir ayı ile karşılaşırız, korkarız ve kaçarız; bir rakip tarafından aşağılanılırız, öfkeleniriz ve kavga ederiz. Burada savunulacak hipotez bu dizilim sırasının hatalı olduğunu, bir zihinsel durumun doğrudan doğruya bir diğeri tarafından başlatılmadığını, bedensel tezahürlerin ilk önce araya sokulması gerektiğini söyler..."* der. Bu anlayışa göre ağladığımız için üzülür, kavga ettiğimiz için kızar, titredığımız için korkarız. Zira ona göre *algıyı takip eden bedensel durumlar olmaksızın bu algılar şeklen saf bilişsel, solgun, tarafsız bir duygusal sıcaklıktan mahrum olurdu.*

James, duygusal durumların fizyolojik durumların bir yansıması olduğunu belirtirken teorik olarak duyguların benzersizliğinin ölçüsünün de bu fizyolojik değişikliklerdeki farklılıklar olduğunu söyler. Bu çerçevede James'in öne sürdüğü hususlardan biri şudur: *Eğer güçlü bir duygudan hoşlanırsak ve sonra onun bedensel işaretlerinin tümüyle ilgili hisleri bilincimizden soyutlarsak, geride hiçbir şeyimizin kalmadığını, duyguların oluşturulabileceği bir "zihin hammaddesi" olmadığını ve geriye kalan tek şeyin soğuk ve tarafsız bir zihinsel algı olduğunu görürüz.* Bu ifadelerle James bedenden tamamen ayrı bir insan duygusunun hiçlik olduğunu vurgular. Buna göre, duygusal durumlar sahip olduğumuz ruh hallerinin, ilgiler ve tutkuların herhangi birinin ifadeleri ve sonuçları olarak düşündüğümüz bedensel değişiklikler tarafından oluşturulur. Çeşitli duygu durumlarının ortaya çıkmasına sebep olan gerekçelerin toplumsal olarak farklı olduğu itirazı üzerinden durumu ele alan James, gerekçeler farklı olsa da bireyin içinde yaşadığı toplumun kurallarına göre sağladığı adaptasyondan hareketle nihayetinde bir duygu ile duygu fikri arasında fark olduğunu ve kişilerde farklı bedensel etkileri ortaya çıkaran toplumsal algılanma düşüncesinin farklı gerekçelerle de olsa aynı sonucu ortaya çıkaracağını söyler.

Davranışlardan yola çıkarak insan psikolojisinin arka planındaki mekanizmayı keşfetmeye çalışan James, bilişsel işlevleri açıklamaya yöneldiğinde bilinç meselesiyle karşılaşır. Pek çok filozofun teorik olarak incelediği bilinci hem doğal bir bilim olarak psikoloji üzerinden hem de metafizik açıdan ele alan James, bilincin mahiyetine dair görüşleriyle hem kendinden önceki bilinç teorilerinin eleştirisini yapmış hem de felsefede dikkatleri bilinç sorununa yönelterek 'zihin felsefesinin' gelişmesinin yolunu açmıştır. Hiç şüphesiz William James'in bilincin mahiyeti ve işlevine ilişkin ortaya koymuş olduğu "bilinç akışı" anlayışı, genelde felsefesini özelde ise psikolojisini en iyi şekilde ortaya koymaya yönelik çabaları temsil eder.

James bilinç sorununu analitik tarzda ele almanın ve bu iş için de en somut olgulardan, içsel hayatımızdaki tanıdık olaylardan başlamamız gerektiğini düşünür. İnsan doğasını kendi bütünlüğü içinde yansıtan analitik yöntem, içsel hayatımızdaki temel parçaları keşfederek onların içinde bulunduğu psikolojik şartları ortaya koyacak ve sorunun incelenmesinde maksimum faydayı sağlayacaktır. Nitekim o, herkesin kendi içsel deneyimlerinde onayladığı ilk somut olgunun bilincin bir akışı, zihin durumlarının birbirini takip ederek ilerlediği olgusu olduğunu beyan eder. James, söz konusu akışın dört önemli özelliğinin doğrudan fark edildiğini ileri sürer. Bu özellikler şunlardır: (1) Her bilinç durumu, şahsi bir bilincin parçası olmaya eğilim gösterir. (2) Şahsi bilinç durumları daima değişir. (3) Şahsi bilinç, duyusal olarak daimidir. (4) Bilinç akışında bazı parçalar seçilir ve benimsenirken diğerleri reddedilir.

James, her "durum" ya da "düşüncenin" şahsî bir bilincin parçası olduğunu ileri sürerken, düşüncelerin birbirinden ayrı olmadığını aksine birbiriyle ilişkili olduğunu belirtir. Her düşünce bir bilince aittir; herhangi bir düşünce, bu ya da şu düşünce değil aksine benim düşüncem, senin düşüncen ya da onun düşüncesidir. Buna göre şahsi bilinç, sürekli bir yaratmadır ve dolayısıyla şahıs, bireysel form altında bulunan ve asla tekrar edilemeyen bir evreni temsil eder.

James, bilinç akışının ikinci özelliği olarak şahsî bilinç durumlarının daima değiştiğini ya da bilincin daimî bir değişim süreci olduğunu söylerken zihni durumların süreye sahip olmadığını kastetmez. Çünkü akışta her durum 'şimdi'de ortaya çıkar. Buna ilaveten zihin durumları, akış içinde birbiriyle kombinasyona girer ve dolayısıyla her duyum değişik izlenimler verir. Bilinç akışında, pek çok duyum bize gelir ve biz; perspektifimizin, bilincimizin değişmesi nedeniyle bir duyumu aynı şekilde iki defa algılayamayız. Fakat aynı objeyi algıladığımızı düşünürüz. James'e göre zihin daima aynı'yı düşünmeye yönelimlidir ve bu noktada aynılık duyumu, bilinç için zorunlu bir durumdur. Zira zihin, bu aynılık nosyonunu deneyimini düzenlemek için kullanmak zorundadır.

James'e göre tıpkı duyular gibi zihin durumları da kesinlikle aynı değildir: Her düşünce eşsizdir. Aynı olguyla karşılaşıldığında o düşünce, en son görüldüğü ilişkiler içinde değil farklı açıdan, farklı ilişkiler içinde algılanır ve anlaşılır. Herhangi bir şey, yıldan yıla yeni ışıklar altında görülür. Bu olgu, zihni imkânların durumunun geliştiğine işaret eder. James'e göre zihni değişiklikler ile ilgili bu tespit doğru ise şu husus da doğru olmalıdır: İki fikir tamamıyla aynı değildir. Bu önerme, teorik olarak çok önemlidir zira bu noktadan sonra ampirizmde Lockeçu ya da Herbartçı okulu izlemek imkânsız olur. O halde, bilinçte daima mevcut "fikir" iddiası, mitolojik bir üründen başka bir şey değildir.

James, her şahsî bilinçte düşüncenin duyusal olarak daimî olduğunu söylerken, akışın yarıksız ya da bölünme olmaksızın gerçekleştiğini vurgular. Akıştaki yarıklar ancak müdahale ya da zaman aralığı biçimindedir. Ona göre bilincin daimiliği hissetmesi iki şeye delalet eder: İlkin, bilinç bir şeyi hissettikten sonra zaman aralığı olduğunda önceki şeye bağlı olduğunu hisseder. İkinci olarak, bilincin niteliğindeki değişiklikler kesinlikle tutarsız değildir. Buna göre bilinç akışındaki parçalar arasındaki ayrılıklar aslında ardıl parçalarındaki nitelikler zıtlığı kırılmalarını seslendirir.

James'in düşüncesinde zihni akışın en genel görünümü, parçaların farklı adımları oluşudur. O, bu düşünce akışını resmetmek için bir hedefe yönelip uçan ve dinlenmek için ara sıra bir yere konan kuş metaforunu kullanır. Kuşun uçuşu kısa dinlenme vakitleri ile ayrıldığı gibi düşüncenin akışı "dinlenme/konaklama yerleri" ile ayrılır. Bu "konaklamalar," duyu izlenimlerinin belli kombinasyonlarının tecrit edilmesi, düşünülmesi ve hatırlanmasına bağlı olarak akışı yakalamaya yarayan özel duyusal tasavvurlardır. Bu sabit duyusal birliklerin etrafındaki bağlantı ve akış, aslında ilişkilere dair düşüncedir. O, konaklama yerlerinin "özel parçalar", uçuş yerlerinin ise "geçiş yerleri" olduğunu beyan eder. Bu durumu dilin ritmiyle açıklamak mümkündür: Her düşünce tümceler ile ifade edilir ve her tümce bir süreç ile tamamlanır. Bu süreçte sessiz-aralıklar, bir çeşit duyusal tasavvurlar ile doldurulur. Dolayısıyla düşünme, özel parçalardan diğerlerine doğru bir akış şeklinde gerçekleşir. Geçişli parçaların asıl kullanımı, bir özel parçadan hareket edip diğer bir özel parçayı izlemek içindir.

Bilincin içe bakış ile gözlemlenmesinin imkânını sorgulayan James, felsefe tarihinde düşünce ırmağının geçişli parçalarını gözlemlenmede iki yolun mevcut olduğunu söyler: Bunlar duyumsalcılık ve anlıkçılıktır. Hume'un temsilcisi olduğu duyumsalcılık, bilinç akışında özel parçaların yakalanamayacağını zira onların zihnin dışındakilerle ilişkileri olmadığını ileri sürer. Anlıkçılık ise özel parçaların gerçekliğini ve ilişkilerin varlığını açıkça ortaya koyamaz. Bu yüzden, her iki yol da ona göre hatalıdır. James'e göre objeler arasındaki ilişkiler gerçektir, ama onları ifade edecek bir dil yoktur. Ancak bu noktada beynin analojisi önemlidir. Orada içsel denge, daimî bir değişim

durumudur: Değişimin saikleri diğer parçalar üzerinde etkilidir ve ritimler oldukça çabuktur. Bu saikler, daima kendilerini yeniler, bilinç de değişikliklere daima cevap verir. Kısaca, bilinç akışında yeniden düzenlemeler daimidir.

James, bilincin dördüncü özelliğinin seçicilik olduğunu söyler. Ona göre duyular kaosu bireysel bilinci oluşturmada temel sağlamaz, aksine seçicilik ve dikkat bilinci oluşturur. Hem eşyaların tümüne dikkat kesilemediğimiz hem de akıştaki her şeyin birbiriyle alakalı olduğunu ifade eden filozof, seçici eğilim olmaksızın deneyimin tam bir kaos olacağını beyan eder. Bilinç, seçtiği parçaya daha çok önem verirken pek çok şeyi göz ardı eder. Zihin, pratik ya da estetik sebeplerle eşyaya ait belli duyuları seçer. Zihnin seçimiyle, öz ve araz ya da birincil ve ikincil nitelikler arasında ayırım yapılmış olur. O halde bir eşyanın asli nitelikleri öznel durumlar olarak adlandırılan seçilmiş duyulardan oluşur. Başka bir ifadeyle zihnin seçici endüstrisinde objeler dünyası her zaman ferdidir.

James'e göre bilinç, nesnel dünyayı dışarıdan gözetleyen bir gözlemci olmadığı için "ben" ya da "bilme süreci", gerçeklik ya da deneyim olarak adlandırdığımız şeyin içinde mevcut olmak demektir. Bu açıdan, bir kimsenin bilinçli olduğunu söylemesi, akışta belli bir muhtevanın var olduğuna işaret etmesi anlamına gelir. Dolayısıyla ben ve iradi eylemler, akıştaki belli muhtevalara dair adlardan ibarettir. Bu durumu başka türlü ifade edecek olursak benlik bir töz değil bütünüyle geçmiş ve şimdiki deneyimlerden oluşan bir bütünü yansıtır. Bu bütünde benliği oluşturan tüm deneyimler, saçaklı olarak gelişen, mahiyet olarak teleolojik ve özel ilişkiler deneyimini içeren düşüncelerden oluşur. Bu düşüncelerin kaynağı olan geçmiş ve şimdiki deneyimlerimiz, benliği oluşturan iki parçaya delalet eder: objektif şahıs (*me/beni*) ve sübjektif şahıs (*I/ben*).

James, tıpkı benlik gibi bilme sürecinin de akıştaki kombinasyonlara işaret ettiğini ifade eder. Bu açıdan 'nasıl biliyorum sorusu' bilgi adı verilen belli bir eylemin toplam süreçte nasıl yer aldığı ya da alımlandığı sorusudur. Zihnin farklı durumlarına dair bilişsel işlevi düşünüldüğünde, James bilgiyi iki kategoriye böler: Tanıma yoluyla bilgi ve hakkında bilgi. O, bu iki bilgi tipinden ilki ile kavram ve yargıları içeren düşünceyi, ikincisi ile de duygulanım ve duyuları içeren hissi kasteder. Hakkında bilgi, ilişkilerin kavramsal idraki iken tanıma yoluyla bilgi eşyanın yalın izlenimi ile sınırlıdır. Buna göre ilişkiler çoğunlukla hissedilir ve hissedilenlerin ancak bazıları dile getirilebilir, geri kalan ise bilincin saçaklarında kalır. Saçaklarda hissedilen ilişkilerin en önemli özelliği düşüncenin konusuyla uyuşması ya da uyuşmamasıdır. Onlar, düşüncenin konusu ile uyuşursa düşünce devam eder, uyuşmazsa düşünce ilerleyene ya da tamamlanan kadar çözülemeyen bir uyumsuzluk yaşanır.

James'e göre duyu algısı, tam ve en mükemmel deneyim ve otantik bilginin kaynağıdır. Kavramlar ve fikirler ikincil, yetersiz ve görev kabilinden biçimlerdir. Bu yüzden düşünceler, algılarımızın sınırlı taşıyıcılarıdır. Hatta kavramsal bilgi, bilinmesi gereken gerçekliğin tamlığına hiçbir zaman uygun değildir. O halde gerçeklik, iptal edilmesi mümkün olmayan algısal akışta fark ettiğimiz varoluşsal parçalardan, özlerden, evrensel ve sınıf adlarından oluşur. Bu akışta algılar biriciktir ve daimî olarak değişir: Hiçbir zaman önceki haline dönmez. Bu durum, somut yeniliği tecrübeye tanıtır. Yenilik ise kavramsal olarak kabul edilemez zira o, verilen tecrübeden soyutlanmıştır.

Deneyimlerimizin kavramsal indirgemelere direndiğini ve bilinç alanı nasıl görünüyorsa öyle kaldığını düşünen James, gerçekliğin kavramsal çitlerle çevrilemez olduğunu iddia ederek kavramsal dünyanın bu akıştan ve süreklilikten bir çeşit kesme, çıkarma ya da seçme işlemi olduğunu söyler. Kavramlar, gerçekliği harici, statik ve şematik olarak yansıtmakta faydalı araçlar olsa da onlar, gerçek dünyanın yüzeyine temas eder: Kozal ve dinamik ilişkileri açıklayamaz. Oysa gereken vukufiyeti kazanmak için kavramlardan algılara dönmeliyiz.

James'in üzerinde durduğu diğer bir konu ise bilincin seçimleri ve dikkati neye göre oluşturduğudur. James insanı, gaye ve amaçların karşılıklı olarak ilişki içinde olduğu organizma olarak görür. Organizma, hayat ve bilince sahiptir ve bunlar organizmaya ilave edilmiş harici ve ilave güçler değil belli şartlar altında işleyen doğal kuvvetlerdir. O, organizmayı ikiye ayırır: Organik ve inorganik organizma. Her ikisi arasındaki fark, ilkinin bilince kabiliyetli olmasıdır. Buna göre göre organik süreçler dairesel ya da dönüşümlüdür, inorganik süreçler ise doğrusaldır. O her zaman organizma ile çevresi arasındaki ayrımın suni olduğunu, her ikisinin daimî bir seri oluşturduğunu ileri sürer. Bilinç, bu seride organizma ve çevre ikilisi arasında oluşan belli çeşit uyarlamalar için verilen bir adı temsil eder. Organizma ve çevre arasındaki uyarlamaların kaynağını ise temelde ihtiyaçlar, ilgi ve eğilimler, beklentiler, mizaçlar ve diğer hususlardır. Dolayısıyla bilinç, bir açıdan organizma diğer açıdan evrende yer alan gerilim eylemi ya da kozmik enerjinin belli tarzlarda ilişkilendirilmesi, yeniden ayarlanması veyahut da değiştirilmesidir. Organizma ve çevre ikilisi arasında bir uyarlama, bir enerji dönüşümü şeklinde tezahür eden bilinçle doğada yeni bir şey ortaya çıkar. Ortaya çıkan ancak akış süreci engellendiğinde ya da müdahale edildiğinde görülür.

James bilinç hakkında psikolojik perspektifle başlayan araştırmalarını metafizik perspektifle tamamlar. Ona göre bilinç, bir entite, yani sabit bir varlık ya da asıl madde değil tecrübe içindeki düşüncelerin oluşturduğu bir işlevdir. Bu işlev, bilmedir. Bilinç, bilinen değil bilinecek eşyaları açıklamada gerekli bir olgudur. James, bilinci, beyin içindeki merkezi yönetim yeri, detektör olarak tasvir etmenin pek çok sorunu da beraberinde getireceğini söyleyerek Kartezyen anlayışı yıkmak ister. Sözgelimi, ferdi

süreçlerden birlikli bir algının nasıl çıktığı, algı girdilerinin giriş ve çıkış yerleri, farklı algıları bağlama, bilincin duyusal olarak nötr olması vs. Monistik ve düalistik bilinç teorilerinin çıkmazlarını gören James'e göre bilinç ne Kartezyen töz, ne Kantçı aşkın ego ne de Hume'un tözsel duyum koleksiyonunda oluşan bir entitedir. O, farklı süreçleri olan algısal akıştaki bir işlemdir. Hatta o, bilinci bir mevcudiyet olarak görmemenin ilk bakışta saçma gelebileceğini ama eğer dünyada ilk maddeyi "saf deneyim" olarak kabul edersek bilme eyleminin saf deneyimin parçalar arasındaki özel ilişki biçimi ve dolayısıyla ilişkinin kendisinin saf deneyimin parçası olduğunu düşünebileceğimizi ileri sürer. Bu parçada bir tarafta bir süje ya da bilen diğer tarafta obje ya da bilinen olur. James'in buradaki ayrımının kesinlikle metafizik değil epistemik ve işlevsel olduğu unutulmamalıdır.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, bildiğimiz kadarıyla William James self'i ya da kendiliği "saf benlik" ve "ampirik benlik" şeklinde ikiye ayırıyor. Saf benliği "ruh" ile ilintilendirirken ampirik benliği "materyal," "sosyal" ve "spiritüel (ruhsal) benlik" şeklinde üçe ayırıyor. Çağdaş analitik zihin felsefesinde "ruh" kavramı, üzerinde durulmayan ve hatta hiç dile getirilmeyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. James'in "saf benlik" kavramı hakkında ne düşünüyorsunuz, sizce çağdaş zihin felsefesinin kronik problemlerinin çözümünde ilham kaynağı olabilir mi?*

Celal Türer: Duyum ve bilinç ekseninde James'in üzerinde önemle durduğu diğer bir konu ise ben ya da benlik meselesidir. O, benliği en geniş anlamıyla ele alarak başlar ve tecrübi benlikten yola çıkarak saf egoya doğru yol alır. Benliği kendi içinde farklılaşan iki yönüne göre inceleyen James, bunları ayrı- müstakil şeyler değil 'ayrıt edilmiş yönler' olduğunu ileri sürer. Bu ayrı yönlerde kişi kısmen bilen ve kısmen bilinen, kısmen özne ve kısmen nesne olur. Bilinen benlik, tecrübi-ampirik benliktir. Tecrübi benliği "ben" adıyla çağrılması arzu edilen şeyin tümü" olarak ortaya koyan James, "ben/I" ile "beni/bana/me" olan arasındaki çizginin ayrıt edilmesinin zorluğunu vurgular. Bu zorluğa rağmen James başlangıçta terimi geniş anlamıyla ele alır ve "bir insanın benliği sadece onun bedeni ve ruhsal güçlerini değil ayrıca onun elbiselerini ve evini, eşini ve çocuklarını, soyunu ve arkadaşlarını, şöhretini ve eserlerini, topraklarını ve hayvanlarını, yatını ve banka hesabını da" yani "onun diye isimlendirebildiği bütünün toplamı" olarak ifade eder. Bu geniş kapsam içerisinde onu unsurları, bu unsurların ortaya çıkardığı his ve duygular, son olarak onların ortaya çıkardığı eylemler kapsamında uzun bir değerlendirmeye tabi tutar. James bilinen benlik çerçevesinde benliğin unsurlarını ise (a) maddi benlik, (b) toplumsal benlik, (c) ruhsal benlik olarak ele almaktadır. Onun maddi benlik dediği husus salt bedeninin ötesinde elbiselerinden evine, yakın ailesinden sahip olduğu mal ve mülke kadar geniş bir yelpazeyi ifade eder. Beden burada *maddi benliğin* en iç kısmıdır.

James için toplumsal benlik ise kişinin çevresinden aldığı onaylamanın ifadesidir. Onun bakışında bizler "kendimizi fark ettirmeye ve kendi türümüz tarafından olumlu bir şekilde fark edilmeye dönük içgüdüsel bir eğilime sahibizdir.". Bu açıdan James için "bir kişinin onu tanıyan ve zihninde onun hakkında bir imaja sahip olan kişiler kadar çok sosyal beni vardır." Filozof, "bu imajlara sahip olanlar doğal olarak sınıflara bölünürse uygulamada görüşlerini önemseydiği farklı insan grupları kadar çok sayıda farklı sosyal benliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz" derken kişinin farklı ortamlarda farklı benliklerini gösterebildiğini ve bunun altında da onaylanma dürtüsü olduğunu belirtir. Bu çerçevede bir insanın iyi ya da kötü şöhreti, onuru ya da onursuzluğu, kişinin sosyal benlikleriyle ilgili isimler yani onu yücelten veya ayıplayan kendi 'grubunun' gözündeki imajdır.

Ruhsal benliğe gelince James onu saf egodan ayırır. O, ruhsal benlik ile bir kişinin içsel ve sübjektif varlığını onun ruhsal yeteneklerini ya da eğilimlerini kasteder. James için ruhsal eğilimler; en hakiki olarak görüldüğümüz, benliğin en kalıcı ve kişisel kısmıdır. Ruhsal benliği ise bu noktada bu yetenek ve eğilimlerin kendimizce nasıl değerlendirdiğimiz yani kendimizi nasıl algıladığımız belirler. Bununla beraber ruhsal benliğin ele alınışı ister soyut ister somut bir şekilde olsun bütünüyle düşünsel bir süreçtir. Bu süreç bir açıdan bilinçle ilgilenmenin soyut bir yoludur.

James, ruhsal eğilim ve yetenekler üzerine düşünüldüğünde ortaya çıkan kişisel *bilincin kesitleri* ya da *bütünün akışını* düşünmenin bir nesne olarak değil fakat kendimizi tanımladığımız bir şey olarak değerlendirilmesini gizemli bir husus olarak görse de söylenebilecek şeyin onun var olduğu hususu olduğunu ifade eder. James'in burada özenle tartıştığı husus ruhsal benliğin ele alınışında ortaya çıkan düşüncenin kendisinin bilinç tarafından kontrol-idare-idrak mı edildiği yoksa bilincin bu akışın kendisinin mi olduğu hususudur. Bu çerçevede benliğin hissedilen merkezi kısmının nasıl hissedildiği ile ilgili spekülasyonları, benliğin merkezi kısmının ne olduğu değil nasıl hissedildiği üzerinden kendi iç gözlemlerini merkeze alarak tartışır. Onun için bu iç gözlemlerde ortaya çıkan sonuç şudur: *Bizim bütün ruhsal aktivite hissimizin, ya da o isimle geçen şeyin, asıl doğası çoğu insan tarafından gözden kaçırılan bedensel eylemlerle ilgili bir his olduğu sonucu çıkar.* Bu hususu destekler mahiyette çıkarılan diğer bir sonuç şöyle ifade edilir: "En canlı olarak hissedilen en iç benliğin bölümü (en azından bazı insanlarda) dikkat ve düşünme eksikliğinden dolayı oldukları gibi algılanmak ve sınıflandırılmakta genellikle başarısız olan adaptasyonlarla ilgili kafa hareketlerinden oluşan koleksiyonun büyük kısmından oluşur."

James, benliğin unsurlarının ortaya çıkardığı duyguları da ayrıca ele alır. Benlik duygusu ya da benmerkezcilik duygusunu kendiyile barışık olma veya barışık olmama merkezinde ele alan filozof, bu iki karşıt mizaç sınıfını doğamızın bize doğrudan ve

özel hediyesi gibi değerlendirir. Çünkü ona göre her birimizin beraberinde taşıdığı belirli sıradan bir öz farkındalık hissi vardır. Bu his kişisel tatmin veya memnuniyetsizlik için sahip olabileceğimiz objektif nedenlerden bağımsızdır. Nitekim ona göre öz farkındalığın normal harekete geçircisinin kişinin başarısı ya da başarısızlığı ile dünyada edindiği iyi ya da kötü fiili konumu olduğu söylenebilir. James bu genel duygu durumlarını "menfaatçilik" ve "kendini düşünme" kavramları çerçevesinde inceler. Bu kavramları maddi, sosyal ve ruhsal benliğin tümü için ele ala filozof, kişinin birçok eyleminde bu kavramların yönlendirici etkisini belirtir.

James, kişinin mümkün benlikleri arasında bir nevi seçim yaptığını ve birini seçince diğerinin bastırılmak zorunda olduğunu belirtir. Bu seçimde etkili olan ise kişinin gerçekleştirilmiş bir benlikte elde edeceği kişisel tatmin ya da kendiyle barışık olma durumudur. Nitekim o şöyle der:

En gerçek, en güçlü, en derin benliğini arayan kişi listeyi dikkatlice değerlendirmeli ve kurtuluş umudunu bağlayacağını seçmelidir. Bunun sonucu olarak diğer tüm benlikler gerçek dışı olur fakat bu benliğin kaderi gerçektir. Benliğin utanç ve sevincini beraberinde taşıyan başarıları gerçek başarı, zaferleri gerçek zaferdir. Bu bazı yerlerde üzerinde ısrar ettiğim zihnin seçilmiş becerisi kadar güçlü bir örnektir. Düşüncemiz sürekli olarak hangisinin gerçek olacağıyla ilgili birçok seçenek arasında karar verir. Birçok olası benlik veya karakterden birini seçer ve hemen açıkça kendisi olarak benimsenmemiş olanlardan herhangi birindeki başarısızlıkta utancın olmadığı durumu hesaplar.

James için bu dünyadaki benmerkezciliğimiz tamamen kendimizi olmak ve yapmak için neyi ön plana aldığımıza bağlıdır. Kişisel öz saygıda ön plana aldığımız hususta koyduğumuz hedefler ve onları gerçekleştirme durumuyla ilgilidir. James bu konuda bir formül geliştirmiştir ve bu formül kişilik değerlendirmeleri konusunda geliştirilen ilk formüllerden biridir. Bu formülü James şöyle ifade eder: Öz saygı= Başarı/ İddialar (hedefler). Bu sebeple böyle bir eşitliğin değeri, payda azaltılarak arttırıldığı gibi ayrıca pay arttırılarak da yükseltilebilir. Bu itibarla benlik duygusu veya öz saygının değeri James için kişinin kendi yetkesindedir. Konuyla ilgili olarak o, "bir kişinin fiili ya da pasif benliklerine temas etmedikçe o kişiyi harekete geçiremeyiz" diyerek kişilerin benliklerinde sahip olduğu öz saygı ilkesine vurgu yapar.

Stoacı anlayış çerçevesinde değişik benlik tavırlarını inceleyen James, bazı benliklerin kendini koruma altına almak için dışlayıcı bir tutum sergilediğini, bazılarının ise dışlayıcı tavır olmadan ama kendini büyütmeden nasıl kendiyle barışık olduklarının örneklerini verir. Benlik türleri arasında bir hiyerarşi olduğunu ve benlikle ilgili duygularında bu hiyerarşi çerçevesinde biçimlendiğini ve bu hiyerarşinin kişinin

değerleri ve ahlaki eğitimi üzerinde etkili olduğunu vurgulayan James, kişinin hayatını yönlendirmek ve hükümlerine başvurmak için aradığı bir sosyal benlik duygusu olduğunu ve bu ideal sosyal benliğin onayını aradığını belirtir. Kişiyi onaylayacak veya yargılayacak söz konusu ideal benlik ya Tanrı ya Mutlak Zihin ya da 'Yüce Arkadaş' olabilir. Bu çerçevede o, kişinin gözlemleniyor duygusuyla hareket ettiğini ve doğruluğun ilkelerini bir dereceye kadar kişiselleştirdiğini belirtir.

James için söz konusu üç şey, yani maddi, sosyal ve ruhsal benler doğal ben'i (*me*) oluşturur. Ancak tüm bunlar gerçekte herhangi bir anda düşünme eylemini yapan düşüncenin nesnelidir. Düşünen ya da bilen ben ise James tarafından ayrıca ele alınır. Saf ego olarak da bahsedilen düşünen bende asıl mevzu bu benliğin psikolojiye konu olurken nasıl ele alınacağıdır. Bilen benlik herhangi bir anda bilinçli olandır. Başka bir deyişle, düşünendir. Peki düşünen nedir diye sorgular James ve konuyla ilgili "Bilincin geçiş halinin kendisi mi yoksa daha derin ve daha az değişken bir şey mi" sorularına cevap arar. Bilinci düşüncelerin akışı çerçevesinde ele alan James, bu itibarla kişisel özdeşlik duygusu, bilinen benlikteki aynılık düşüncesi düşüncelerinin birliğinin nasıl sağlandığı gibi hususları tartışır. Sonuç olarak James'in çıkarımı bir bilim olarak psikoloji için ruh, transandantal ego vs. gibi değişmeyen sabit bir töz düşüncesinin gerekli olmadığıdır. James şöyle der: *"Bilinç durumları psikolojinin işi olarak ilgilenmesi gereken tek şeydir. Metafizik ve teoloji Ruhun var olduğunu kanıtlayabilir; fakat psikoloji için böyle bir temel birlik ilkesi hipotezi gereksizdir."*

Bilimsel bir psikolojik problem olarak benliğin değişimlerini de inceleyen James, bu çerçevede hafıza yitiminden kaynaklı benlik değişimlerinin yanında delilik, medyumluk ve trans hali gibi patolojik vakaları da ayrıntılı birkaç örnekle ortaya koyar. James "Benlik" adlı makalesini şöyle özetler: Benlik bilinci, her bir parçası 'Ben' (*I*) olarak daha önce gidenleri hatırlayabilen, bildiklerini bilen ve aralarından bazılarını 'Ben' (*Me*) olarak en çok önemseyen ve geri kalanlara uygun olan bir düşünce akışı içerir. Bu Ben (*Me*), nesnel olarak bilinen şeylerin ampirik bir toplamıdır. Onları bilen Ben (*I*) kendi başına bir bütün olamaz. Çünkü psikolojik amaçlar için ne ruh gibi değişmeyen metafizik varlığa ne de 'zaman dışı' olarak görülen transandantal ego gibi bir ilkeye ihtiyaç vardır. Bu her bir an son andakinden farklı olan fakat en sonuncusunu kendine ait dediği şeyle birlikte sahiplenici olan düşüncedir. Tüm tecrübî gerçekler, geçici düşünceler veya zihin durumlarının varlığı haricinde herhangi bir hipotezle sınırlanmadan bu tanımda yerini bulur. Şimdiye kadar hiçbir ekolün kendilerinden şüphe etmediği açıkça doğrulanabilir varlıklar, geçici düşünceler ise bir doğa bilimi olarak ele alınan psikolojinin hesaba katması gereken "Bilen" bir tek onlardır... Bu yazıda, ulaştığımız kesin olmayan çözüm son söz olmalı: Düşüncelerin kendisi düşünendir.

James, bilinç akışını hem bilincin kendisi hem de onun dış dünyayla ilişkisi olduğunu söylerken herhangi bir varlığın bilincimizden bağımsız olmadığını, sağduyunun düşünce ve nesnelere arasında kapatılmaz bir yarıklık olduğuna yönelik kabulünün bir mit olduğunu söyler. Ona göre zihin-madde ya da ruh-beden aynı varlığı oluşturan iki ayrı yöne karşılık gelir. Her ne kadar aralarındaki etkileşimin mahiyetiyle ilgili her bir filozof tarafından farklı şekillerde açıklamalar ortaya konulmuş olsa da ayırımın ontolojik olmadığını sadece amaçlarımız açısından yapıldığını ileri sürer. Hatta Kant felsefesinde kendisini gösteren her deneyime eşlik eden ve tüm deneyimlerden ayrı bir halde var olan "transandantal ben" kavramı üzerinden düalizme dengesinin bozulduğunu ifade eden James, ruhun bu şekilde bir yalıtılmışlık halinde ele alınmasıyla onun *tümüyle Bilinç* durumuna indirgenmediğini düşünür. Ona göre pür şeffaflık konumu bilincin gözden kaybolmasına sebep olmuş ve onu adeta hiçliğin bir göstergesi haline getirmiştir. Bu minval üzerinden yapılacak bir ruh savunuculuğu ise sadece boş bir söylemiye bağlanacağını gören James, meselenin çözümü yolunda atılması gereken temel adımın radikal bir doğrultuda olması gerektiğini ve bu itibarla bilinç kavramının cari anlamının mutlak olarak terk edilmesi gerektiğini söyler. Daha açık bir ifadeyle bilinç ve deneyim arasında kabul edilen yarığın içeriği doldurulmalıdır. Bilinç kendi deneyiminden ayrı olmaktan öte onun içerisinde var olan ve oluşun niteliğini ortaya koyan bir işlev olarak kabul edilmelidir. Bu şekilde bir işlev ise bilme ediminin karşılığı olarak tebarüz edecektir.

James'e göre söz konusu edilen bilme edimi nesnesinden ayrı bir halde var olmaktan öte saf deneyimin bir parçası olarak tezahür eder. Bu çerçevede deneyim James'in düşüncesine göre ikili bir yapıya haiz olmaktan çok uzaktır. Bu bakımdan bilinç ile bilincin içeriği arasında soyutlama yoluyla bir ayırımın gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Daha açık bir ifadeyle bilinç bir yanda bir bileni temsil ederken eş anlamlı olarak bir bilineni de temsil eder. Bu doğrultuda bilinci hem objektif hem de sübjektif düzlemlerde ele almak gayet haklı bir düşünceye karşılık gelir.

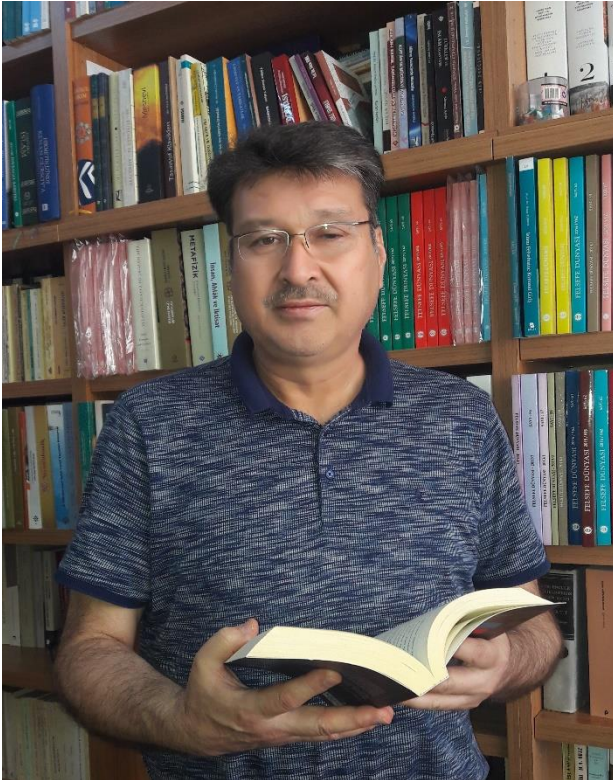
James düşüncesinde deneyim içerisinde temsil eden ile edilen arasında bir düalizm söz konusu değildir. Çünkü saf deneyimde bilinç ile bir şeyin bilinci arasında bir ayırımın bahsedilemeyecektir. O bir yandan objeler alanı ya da içerik, diğer yandan ise zihnin bir durumu ya da bilinç olarak betimlenir. Dolayısıyla algısal olan ve olmayan her türlü deneyim gerçek dünyanın kurucusu olarak temayüz eder.

Hasılı sübjektif ve objektif olan gerek bilincin biyografisi gerekse de içeriğin tarihi ile birlikte şimdide yeni bir içeriği oluştururlar. James şimdinin daimî alanını, 'saf' deneyim olarak adlandırır. Saf deneyim, gerçek ya da potansiyel olarak ortaya çıkan obje yahut süjedir. Oluşan zaman yüzünden o; bir yalınlık, niteliği olmayan bir gerçeklik, var oluş ve basit bir *şudur*. Öte yandan akış içerisindeki deneyim ilerlediği

yön doğrultusunda etkileşime girer. Bu şekilde deneyim yalnızca var olan değil aynı zamanda bilinen bir olgu olarak kendisini gösterirken bilinç de dahil olduğu ilişkiler içerisinde açıklanır. Bu anlamda dünya James'in ifadesiyle kandil gibi taşınabilen bir nesneye karşılık gelmediğinden dolayı doğruluk mutlak ve objektif olarak nitelendirilemez: O deneyimin içerisinde belli bir bağlam üzerinden kendi değerini kazanır.

James, yukarıda ifade edilen dünya görüşünü *Radikal Ampirizm* olarak adlandırır. Bilindiği üzere ampirizm, rasyonalizmin zıddı olarak konumlanır. Rasyonalizm, tümelleri tikellere öncelerken ampirizm bakışlarını tikel olana odaklar. Bu itibarla bütün ve parça arasındaki öncelik tartışmasında ampirizm parçadan yana tavır alır. Buna göre parçanın anlamı bütünden bağımsız şekilde tebarüz eder. Dolayısıyla ampirizmin birey vurgusunun çok daha ön plana çıktığı açıkça görülebilir. Bu noktada James'in Kant'a benzer bir şekilde oluşturduğu Radikal Ampirizm anlayışının zihin felsefesi çalışmalarında ön plana çıkabileceğini görebiliyorum.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, Türkiye'deki genel felsefi atmosferi nasıl yorumluyorsunuz, ümit vadediyor mu?*

Celal Türer: Türkiye'de felsefeye duyulan ilginin tarihsel süreçte önemli ölçüde geliştiğini söyleyebilirim. Ancak bunun için daha çok felsefeci yetiştirmemiz ve felsefeyi yaygınlaştırmamız gerekir. Ayrıca felsefeciler felsefe alanının dışındaki alanlarda da yer almalı ve kapasitelerini göstermeliler. Ancak felsefenin toplum içerisinde yaygınlaşması için onun yalnızca entelektüel bir uğraşı ya da belli bir zümrenin uğraşısı olmaktan çıkarılması gerekir. Bu noktada felsefi düşüncenin aktifleşmesinin ancak felsefe eğitimiyle

mümkün olacağını da fark etmek gerekir. Felsefe eğitimi, bireye felsefi bir tutum kazandırarak onun sorunlarıyla baş etmesini ve bu sorunları bir perspektif içerisinde

bakmasını ve bir arada yaşayabilmenin imkanlarını oluşturabilirse daha da etkin olacaktır.

Ülkemizde felsefenin, düşüncenin niteliği ile ilgili bir dizi girift ve karmaşık fikirler demeti içeren; homojen olmayan, nispeten karmaşık bir görünümü yansıtmakta olduğu açıktır. Felsefi argümanların hiçbir yere ait olmayan nötr bir durumdan ya da bir sıfır noktasından başlamadığını hatırla tutarsak hem zamanın ruhunu yansıtacak hem de merkezini kendi içinde, yani Türk kültürüne hâkim olan *ruhu* taşıyacak bir felsefe inşa etmenin artık bir zorunluluk olduğu açıktır. Bugün Türk felsefesini yüceltmek isteyen herkes böyle bir felsefenin her şeyden önce, felsefeye, *felsefe olarak değerli* olmasını istemelidir. Zira Türk felsefesi ancak *felsefeyi yüceltmekle*, kendilerini dünyadaki felsefe geleneklere açık tutarak, söz konusu felsefeye sıkı bir alışveriş bağı kurarak gelişebilir.

Bugün insanlık tecrübe birikiminin ve düşünce namına kat ettiği yolların kıymetini göz ardı etmeyen, referanslarını kültürel birikimimizle ilişkilendiren bir felsefe *dili* ve *duyarlılığı* oluşturmak kaçınılmaz görünmektedir. Türkçede düşünüp Türkçede ürün verip ardından evrensel bir dünya felsefesine katkı için Batı dillerine çevireceğimiz metinler ortaya koymak, yaşadığımız sorunlara kendi zaviyemizden çözümler sunmak durumundayız. Ancak böylesine yoğun bir düşünce çabasının söz konusu olmadığına da her alanda tanıklık ediyoruz. Nitekim eğitim, felsefe, bilim ve sanatta görülen durgunluk ve kısırlık da temelde gücün olmayışı sebebiyledir.

Geleceğimiz ve yarınlarımız için oluşturulması gereken Türk felsefesinin geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan sağlam bir köprü kurmaya girişmesi; şimdi ile geçmişi değerlendirmenin yeni imkanlar ortaya koyacağını, geçmişi anlamının ise bize canlı bir boyut kazandıracağını fark etmek gerekir. Bununla birlikte oluşmakta olan *yeni* (global) *tecrübemizin* daha karmaşık olacağı da aşıkardır. Bu yüzden en iyi stratejinin kozmik ufuklarımızı yeni düşüncelere açmak, bağlam değişmelerine dikkat etmek olduğu görülebilir. Geleceğe dikkat etmeliyiz -her ne kadar plan yapılırsa da geleceğin tahmin edilemezliğinin farkında olmamız gerekir- zira gelecek mevcut fikirlerimizin bir kısmıdır. Gelecek konusunda *deneyimlerimize* güvenmekten başka çaremiz yoktur. Bu noktada elde edeceğimiz ya da karşılaşacağımız sonuçların etkin olarak değerlendirilmesinde pragmatik duyarlılığımızın ana görüşümüzü belirleyecek nitelikte olması gerekir. Unutulmamalıdır ki biz felsefecilerin görevi, kazanımlarımızı "korumakla" beraber çağımızın önemli problemleriyle yüzleştirmek, tarihî vasıtaları çoğaltarak günümüz durumlarını anlamada ve çözümlemede etkin unsur olmalarını sağlamaktır.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, gözlemlediğimiz kadarıyla Türkiye'de felsefe alanında ürün veren çevrelerde bir tür entelektüel dağınıklık söz konusu. Düşünürlerimiz asgari ortak entelektüel*

paydalarda buluşamıyor. Felsefenin alt alanlarında çalışan felsefecilerimiz kendi aralarında zihinsel network'ler inşa edemiyorlar. Birbirlerinin eserleri ve fikirleri üzerine kafa yorup birbirlerine katkı sağlayamıyorlar. Bu da ilgili alanın felsefi problemleri üzerinde arzu edilen etkileşimli diyalektik düşüncenin ortaya çıkmasını ve dolayısıyla söz konusu alt alanların gelişmesini bir nevi engelliyor. Siz bu tespitlere katılır mısınız ve bu konuda nasıl düşünürsünüz?

Celal Türer: Elbette katılıyorum ve bunlar çok güzel tespitler. Genel olarak “sağduyunun” gittikçe zayıfladığı bir çağda yaşadığımızı hatırlatmak isterim. Sağduyu belli ortak inançlar ve yasalar ile bir arada yaşayan insanlar için bağlayıcı asgari konuşma/anlaşma zeminini temsil eder. Kısaca sağduyu karşılıklı konuşmanın asgari zeminini yansıtır. Bu çerçevede sağduyu, müşterektir: Paylaşılır ve genelleştirilebilir iş birliği çabalarının bir meyvesidir. Bu meyve Kant’a göre soyut kuralları bilme yetisi olan kurgusal anlama yetisinden tecrübenin somut ve pratik zeminini yansıtır. Bu zemin, tecrübenin anlamına dair rasyonalitenin soruşturmayı başlattığı hareket noktasıdır. Daha açık bir ifadeyle sağduyu, mevcut tecrübenin anlamına dair konuşmayı duyu ve akıl gibi içsel alana sıkıştırmadan karşılıklı konuşulabildiği ve soruyu anlamlı kılan zemini teşkil etmektedir. Tecrübeyi en baştan belirleyen ve şekillendiren bu temel zemin, içsel tutumu dışsal bir bağlama taşımaktadır. Bu bağlamda tecrübenin zahiri anlamı hakikate dair bir ön anlama olarak hem anlamayı olanaklı kılmakta hem de kavrayışın sınırına işaret etmektedir. Bu durumda her ne kadar akıl sonsuz olanı anlama gücüne sahip olsa da zahiri tecrübe temelinden koparak hakikat hakkında konuşmaya muktedir değildir. Böyle bir konuşma, aşırı soyutlayıcı karakteri nedeniyle insanların birbirlerini anlamalarına engel teşkil eden görünmez duvarlar inşa etmektedir.

Heidegger bağlamında düşündüğümüzde sağduyu, insanın (*Dasein*) bir “dünyaya” mahkûm olup diğer insanlarla birlikte var olmasına olanak tanıyan somut paylaşılabilir dilsel ortama atıf yapmaktadır. Fenomenolojik bağlamda bakıldığında düşünme-öncesi tecrübe, sağduyuya dayalı düşünce ile gelişmiş rasyonel düşünceden önce geleni ifade etmektedir. Öyleyse dilsel-tarihsel boyut, hakikatle yüzleşmede bireysel bilincin belirlenmişlik durumuna işaret etmektedir. Bu temel zeminin 200 yıllık modernleşme tecrübemizde oluşturulamadığına şahit oluyoruz.

Asıl önemlisi toplumsal sağduyunun önemi ahlaki bilincin şekillenmesini sağlamasıdır. Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler, pratik ortama yön veren sağduyuyu hızlı biçimde dönüştürerek normatif yapının da aynı hızda çözülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, ahlaki bilinç için özgürlük ve sorumluluğun nasıl anlaşılması gerektiğine dair sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunun çözümü genellikle taklit düzeyindeki anlamın dondurularak/âdetleştirilerek bütün zaman ve mekanlarda yegâne meşru zemin kabul edilmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır.

Bu durumda "kabul edilmiş/zahiri anlamda" ısrar etmek tarihsel bağlamında sıkışıp kalma ve bilinç üzerindeki etkin işlevini yitirme riskini taşımaktadır. Sağduyusunu yitiren bilincin varoluşsal somut insani dünyayla bağı zayıflamakta ve bu sorumluluk duygusunu köreltmektedir.

Günümüz felsefesinin "Kartezyen endişe" olarak adlandırdığı ve sürekli sınırların var olması gerektiğine dair bir Arşimet noktası ekseninde kendisine başvurulabilecek güvenli ve istikrarlı bazı sabiteler oluşturma isteğinden vazgeçtiği, hatta böylesi üst-anlatılara güvenmeyip bunun yerine söz konusu sınırlar ile bu sınırları ifade eden kavramların kişiye, topluma ve dünya görüşüne göre anlaşılması gerektiğine dair anlayışlar geliştirmenin gerekli olduğunu ifade ederek söz konusu bilinçlerin pratik zeminde yüzleşeceği "bir açık alan" oluşturulması gayreti takdire şayandır. Bu gayret, esasen bilincin aşkın ve monolitik yapısını aşarak farklı ahlaki pratikleri yüzleştirecek bir zemin oluşturma çabasını yansıtır. Somut varoluşsal durumlardan hareketle ahlaki yüzleşmeyi hedefleyen söz konusu gayretin temelde ontolojik, epistemolojik ve dilsel boyutta öznel olanı nesnel olana nasıl çevireceği hususunun tartışmalı karakteri erbabınca malumdur. Bu hususa en çok tanıklığın ahlak alanında gerçekleştiğini, zira küreselleşme, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimiyle farklı ahlaki pratiklerin çok sık biçimde birbirleriyle karşılaştığını, "daha iyi" olanın arayışı etrafında ahlaki ilişkilerin nasıl anlamlandırılacağı problemiyle halihazırda yüzleşilmekte olduğunu söyleyebiliriz. Heidegger sonrası felsefenin hem anlam dünyasından hareketle bir fenomenolojik-ontoloji üretme yönelimi hem de Gadamer düşüncesiyle 'bütün sorunların söylediğimizden başka türlü söylenebilir mi' eksenine kayması, yüzleşme ya da karşılaşma alanı olarak bir açık alanın keşfini tartışmaya açtığını ifade edebiliriz.

Tüm bu hususlardan hareketle ülkemizde karşılıklı konuşmayı mümkün kılacak bir *sağduyuyu ortamı* ya da fikirlerimizin pratik zeminde yüzleşeceği "bir açık alan" oluşturma gayreti içinde olmamız gerektiği aşikardır.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, genel manzara nasıl olursa olsun, yine de Türkiye'de son zamanlarda felsefe alanındaki çalışmalar bir tür dinamizm kazanmış durumda görünüyor. Gerek akademik çevrelerde gerekse toplumun genelinde felsefeye duyulan ilgi bir bakıma artmış görünüyor. Felsefe alanında çalışmak isteyen, bu alana akademik veya popüler ilgi duyan gençlere ne tavsiyelerde bulunursunuz, nasıl bir yol izlesinler?*

Celal Türer: Sanırım gençler bu konuda bizden daha ilerde. Sosyal medya ve yetiştikleri ortam farklı fikir ve deneyimlere karşı duyarlılıklarını arttırmaktadır. Muhafazakâr kesim de dâhil gençlerin farklı seviyelerde felsefeye ilgi duyduğunu ve felsefeyle meşgul olduğunu görebiliyorum. Ancak sorun alımlanan fikirlerin bu topraklarla ya da bize mahsus olan hayat ile irtibatı meselesidir. Eğer bu sorun

çözümlemeye başlarsa yeni ufuklarımızın dünden daha verimli ve etkin olabileceğini düşünebiliriz. Bu hususları birer birer çıkarmak, ince ince işlemek gerekiyor. Bu hususta ümidimiz her daim olmalıdır. Ümitsiz olmamalıyız. Güzel bir ülkemiz, çok zengin bir medeniyetimiz, hatırlı bir geçmişimiz var. Sanırım bütün bunlar bu topraklardaki yaşamı hep birlikte güzelleştirmek için yeteri kadar malzeme sağlayacaktır.

Murat Arıcı: *Sayın Hocam, bizi kırmayıp bu söyleşinin gerçekleşmesini sağladığınız ve değerli görüşlerinizi bizimle paylaştığınız için çok teşekkür ediyoruz.*

Celal Türer: Ben teşekkür ederim. Derginizin yayın hayatında başarılar dilerim.

Kaynakça:

James, W. (2021). *Bilinç Akışı: Zihin ve Deneyim Üzerine*. Der. Celal Türer. Çev. Celal Türer, Ramazan Yılmaz, Nihat durmaz. Ankara: Fol Yayınları.